

KAPITEL 13 / CHAPTER 13¹⁵ FORMATION OF AN EDUCATION SEEKER AS AN ECOLOGIST OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

DOI: 10.30890/2709-2313.2024-28-00-022

Вступ

Ключовою ознакою держави й нації є її рідна мова. Сьогодні рівень розвитку української мови відображає рівень духовного розвитку українства як нації. Українська мова – невід’ємна частка Батьківщини кожної людини, за Іваном Огієнком, це – «душа народу». Питання культури української мови (у нашому трактуванні – екології української мови) мовознавці [7] відносять до розряду «драматичних»: «воно не зводиться до клопотів професійного вдосконалення мовців, як у нормальних суспільствах, а стосується долі рідної мови взагалі». Витіснення української мови на задній план із багатьох галузей публічного спілкування (освіти, науки, культури, мистецтва, спорту, бізнесу тощо) призвело до нехтування функційних можливостей рідної мови, натомість появи спотворених, суржикових, зросійщених мовних зворотів. Цілком погоджуємося з думкою вченого О. Пономаріва про те, що «втрата природності й краси, засилля кальок з російської та суржику позбавляють мову унікальності... небезпечно зменшують «конкурентоздатність» української мови в публічному і приватному мовленні, компрометують її, дають додаткові аргументи її недоброзичливцям» [12, с. 4].

Культура мови – поняття складне, багатовимірне й об’ємне. У процесі формування культури української мови в здобувачів освіти важливу роль відіграє не тільки заклад освіти, а й діяльність суспільства, спрямована на те, щоб учень/студент якнайглибше пізнали багатство і красу української мови. Іншими словами, мовиться про державну підтримку розвитку української мови. Є чимало прикладів країн, у яких «усе роблять для того, щоб слово рідної мови було мудрим і прекрасним», як, до прикладу, у Франції, де працює спеціальна

---

¹⁵*Authors: Bilayych Halyna Vasylivna, Babii Vira Vasylivna, Savchuk Sofiia Borysivna*

комісія, «яка накладає штрафи на установи, підприємства за зловживання запозиченими словами» [16, с. 5], не кажучи про те, що в цій країні діє державна програма підтримки французької мови, спрямована на піднесення культури мови, плекання її чистоти та утвердження її престижу. Такий досвід є актуальним для України.

13.1. Мовна освітня політика за умов війни

Сучасні дослідження українських науковців у ділянці мовознавчих, гуманітарних, природничих, медичних та інших наук засвідчують, що мова тісно пов'язана з генофондом, ментальністю, здоров'ям людини – її носія [2; 4; 5; 9; 10; 13; 14]. Знані українські мовознавці (П. Гриценко, Н. Клименко, Т. Марусик, Л. Масенко, О. Сербенська та ін. [4; 10; 11; 13; 15; та ін.]) поділяють міркування науковця В. Носа [11] про те, що мова народу формує певні особливості генофонду, завдяки яким організм людини позитивно відгукується на мову свого народу, активізується і зцілюється. Якщо пращури якоїсь людини з покоління в покоління користуються однією і тією самою мовою, то це веде до структурування роботи фізіології представників цього народу, сприяє виникненню сталої вібрації, яка надзвичайно потужно «підживлює» кожного індивіда. Тому спілкування саме рідною мовою («рідна» – від слова «рід», тобто всі попередні покоління) дає людині змогу дійти до глибинних рівнів своєї пам'яті, щоби спочатку зрозуміти, «хто ти є», а потім побачити, що з цим можна робити. Мова і генетична пам'ять – взаємопов'язані речі, і їхній вплив – обопільний. Завдяки рідній мові налагоджується гармонійний зв'язок між людською свідомістю і прихованими талантами та здібностями, що дремають у підсвідомості людини. Рідна мова робить людей могутнішими і щасливішими, оскільки виступає в ролі каналу, через який кожна людина черпає цілющу енергію рідної землі» [11].

Директор Інституту української мови Національної академії наук України

П. Гриценко, авторитетний знавець української мови та її великий оборонець, слушно зазначає: «Українська мова провела свій народ над глибокими проваллями складних і тривалих у часі заборон і випробувань, зберегла його вітальність і суб'єктність у сучасній цивілізації». Підкреслюючи роль української мови в етно- і державотворенні, учений наголошує: «Дослідження мови, носії якої тривалий час не мали своєї державності, перебували в політичному й адміністративному підпорядкуванні інших держав, є надзвичайно складним комплексним завданням, оскільки передбачає врахування багатьох факторів, що впливали на стан та функціонування мови як багатовимірною лінгвальною й соціокультурною феномену, визначального чинника зміцнення й розбудови національної ідентичності» [4, с. 205]. Ці проблеми особливо актуалізуються за умов російської агресії, яка у XXI ст. триває вже десять років на теренах України. І саме «самовіддана боротьба українського народу у війні проти Росії, що триває з 2014 р., виявилася новим потужним каталізатором національного самоусвідомлення українців, їхнього заглиблення в своє історичне минуле, у пізнання своєї окремішності в сучасному світі», відповідно мовний Майдан, численні слухання питання української мови в Конституційному Суді, урешті, «свідомий цивілізаційний вибір українців наприкінці XX – на початку XXI ст. став логічним продовженням кількасотлітнього духовного неупокорення українців в умовах адміністративного підпорядкування Росії, продовження наполегливих зусиль української еліти задля збереження своєї мови і своєї ідентичності в умовах бездержавності та зовнішнього тиску, що був послідовним і дієвим у XIX – початку XX ст.». П. Гриценко підкреслює: «Українці вистояли впродовж століть, спираючись на константу свого єства – прагнення свободи, на збережену свою високорозвинену мову, на міцний ментальний і культурний ґрунт; свою позицію прямостояння українці употужнювали постійною працею і цілеспрямованою боротьбою за визначальні національні цінності» [4, с. 224].

З огляду на важливим є завдання викладача української мови – формувати здобувача освіти як національно-мовну особистість, патріота і громадянина із

чіткою державницькою позицією, національною картиною світу, особистість, яка ідентифікує себе з українством, прагне досконало володіти українською мовою, дбає про неї, оберігає її (є її екологом), утверджує її повсюдно.

За таких умов викладач української мови – це українсько зорієнтована особистість, яка повинна стати для здобувача освіти камертоном чистоти та органіки української мови, у власній мовній поведінці діяти українсько-центрично, державотворчо, а також мислити українськомовно.

Один із чинників досягнення успіху – активна мовноекологічна діяльність усіх учасників освітнього процесу. Тільки за таких умов активно відбуватимуться процеси українізації української мови, українізація українськомовних текстів, зокрема й наукових, екологізація української мови в найширшому масштабі.

Складність цього процесу полягає передовсім у тому, що мовний пресинг проявляється майже в усіх сферах суспільного життя, зокрема й освіти та науці. Повернення українців до природного закону своєї землі потребує певних зусиль. Щоб полегшити персональне й колективне оздоровлення, можна свідомо притримуватися певної технології. Головна ідея: почати із себе і переконувати інших власним позитивним прикладом. Важливо нині, щоб українська освіта й наука заговорила українською мовою. Для цього треба прагнути створювати навколо себе екологічно мовне середовище, вивчати українську мову й спілкуватися нею, читати, слухати, дивитися, сприймати інформацію українською мовою, читати вартісні україномовні джерела тощо, словом, створювати україномовну ауру. Отже, йдеться про колективні зусилля представників української науки та освіти (учених, викладачів, учителів, здобувачів освіти та наукового ступеня тощо), які повинні прагнути гармонізувати життєвий простір. Це подібно до масового екологічного руху – за чистоту і здоров'я біополя нації, де мова відіграє стрижневу роль, починати треба саме з повернення до рідної мови та її очищення від усіляких забруднень і спотворень [2, с. 5-6].

13.2. Педагогічні умови формування особистості здобувача освіти як еколога української мови

Один із засобів формування здобувача освіти як еколога української мови – створення мовноекологічного середовища в закладі освіти. Наш багаторічний практичний досвід викладання української мови в закладах освіти переконує: рівень культури української мови (екології мови) узалежнений від низки педагогічних умов, з-поміж яких: навчання української мови на комунікативно-діяльнісній основі; процес розвитку мовної особистості потрібно проводити повсякчасно: на заняттях, у позаурочній діяльності/позаавдиторній роботі; залучати здобувачів освіти до створення мовноекологічного середовища; на заняттях та поза ними приділяти увагу розвитку риторичної особистості учня/студента, систематично працювати над формуванням орфоепічних та акцентологічних умінь, розширенням їхнього лексичного запасу, збагаченням мовлення, що відповідає нормам української літературної мови; залучати до мовноекологічної діяльності; тощо.

В освітній теорії і практиці нині склалася певна суперечність. З одного боку, за умов національного та соціокультурного відродження, становлення державності й демократизації українського суспільства особливої ваги набуває культура українського мовлення – найважливішого засобу спілкування, виховання і всебічного розвитку особистості. З іншого боку, у практичній площині ситуація доволі складна. За словами Л. Костенко, обличчя нашого народу – мова – тяжко спотворена. Великий відсоток мовців – це носії «недоукрмови», «перекособочені двомовці» (цит. за: [18, с. 11]), суржикомовці.

Відома українська вчена в галузі екології української мови О. Сербенська справедливо застерігає: «Суржик в Україні є небезпечним, бо паразитує на мові, що творилася тисячоліттями, загрожує змінити мову». Та зазначає, що «мішаниною двох мов – української та російської – говорить нині частина громадян України, хоч загально визнано, що скалічена мова отуплює людину, зводить її до примітиву», «довільно змішуючи слова української та російської

мов, відмінюючи слова і сполучаючи їх за зразком російської, творячи фрази всупереч моделям рідної мови, її носій мимоволі стає «напівмовним» [15].

Екологізувати українську мову від цих спотворень – завдання викладача української мови та тих, кого він навчає в закладі освіти. Одна із форм мовноекологічної діяльності – участь здобувачів освіти в гуртку «Мовні екологи» [6] (більш докладно про це – у наших окремих публікаціях [1–3; 19].

Спостереження за мовним педагогічним середовищем у межах низки закладів освіти дають підстави для висновку, що рівень українського мовлення (як усного, так і писемного) є здебільшого середній, а то й низький. Аналіз результатів дослідження засвідчує: великий відсоток помилок (понад 90%) зумовлений інтерферентними явищами внаслідок інтенсивного впливу російської мови, якого і досі зазнає українська мова (у сфері терміносистеми, доборі потрібних термінів, умінні правильно ними оперувати, коректно перекласти українською той чи інший термін з російської чи англійської мов, урешті, зредагувати текст). Це пов'язано з тим, що школярі грають у російськомовні ігри, слухають російськомовні додатки на телефонах та комп'ютерах, переглядають мультфільми, російськомовні канали в ютубі, слухають російськомовні пісні, переглядають низькопробні в мовному сенсі блоги тощо. Також відстежуємо таке явище, коли учні/студенти, листуючись у своїх дитячих групах, абсолютно не зважають на норми сучасної української мови, повністю нехтують знаннями в галузі нормативного мовлення. Для них ненормативне мовлення стає нормою. І тільки на заняттях української мови вони контролюють (за допомогою викладача) власне мовлення, прагнуть зробити його більш досконалим. Важливо зазначити, що великий відсоток здобувачів освіти (80 %) «ніколи не задумався над тим, щоб у соцмережах, а також телефонічно спілкуватися правильно», 68% респондентів вважають «мову інтернету досконалою» у мовному сенсі, тільки 24 % осіб спроможні зафіксувати помилки в соцмережах, 86% респондентів стверджують, що «так практично всі спілкуються». Отже, цей чинник потрібно враховували, створюючи завдання, спрямовані на формування здобувачів освіти як екологів української мови.

Інтерферентні явища поширені не тільки в соцмережах, а й у багатьох освітніх джерелах. Це є великою проблемою, оскільки навчальна література для учнів та студентів є зазвичай зразками для наслідування. Ми зафіксували низку мовленнєвих помилок, які тиражуються в навчальних виданнях (див. [1; 2; 19]). На нашу думку, такі стандартизовані мовні одиниці потребують пильної уваги носіїв мови передовсім з огляду на те, що їх автоматичне вживання неодмінно призведе до масового тиражування численних девіацій, спричинених використанням кальок з російської мови.

Певну потенційну загрозу для створення мовноекологічного середовища мають і сайти (на жаль, не є винятком тут і навчальні та розвивальні матеріали, розміщені на них), які рясніють мовними помилками, змістовими неточностями, де, до прикладу, героями українських народних казок є «іноземці». Такі інформаційні видання перекручують моральні цінності дітей, абсолютно не сприяють вихованню в них національних почуттів. А наявність у них численних помилок (граматичних, пунктуаційних, стилістичних тощо) відтак закономірно переростають у мовні негаразди та покручі, які трапляються в шкільних підручниках для дітей молодшого шкільного віку [1], найчастіше трапляються ненормативні росіянізми, порушення орфографічних, пунктуаційних норм тощо [2; 3], уперте ігнорування укладачами навчальних видань та видавцями літери г, кличного відмінка іменників, відсутність апострофа та ін. У зв'язку із недолугим перекладом з російської мови молодші школярі знайомляться не з питомими українськими лексемами, а з лексичними аномативами на кшталт: «відкрий книжку», «брат старше сестри», «розстав по алфавіту», «підбери спільнокореневі слова», «розв'яжи по зразку», «два ведмедя», «слідуюче завдання», «вірне рішення» та ін.

Щоденну й системну роботу над розвитком мовної особистості школяра/студента, на наш погляд, доцільно проводити за такими напрямками: робота над звуковою стороною української мови; робота над нормативним наголошуванням слів; словникова робота (збагачення, уточнення і активізація словникового запасу, актуалізація питомої української лексики); робота над

словосполученням і реченням у плані нормативності слововживання; розвиток зв'язного мовлення, робота над збагаченням лексичного запасу здобувачів освіти (есе, твори, проєкти, «поетичні лабораторії» тощо); випрацювання власного ораторського стилю; формування особистості мовного еколога та ін. Задля оптимізації процесу розвитку культури української мови ми використовуємо, окрім традиційних, інноваційні методи та прийоми (наприклад, діяльність гуртка «Мовні екологи» на педагогічному факультеті Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (керівник – проф. Г. Білавич) [6], у Школі мовних екологів та «Школі риторів», які з 2017 р. активно працюють у НМЦ «Університет обдарованої дитини» (УОД), який діє при університеті [17], у повсякденній діяльності на уроках української мови та літератури та в позаурочній діяльності в Католицькому лицейі святого Василя Великого м. Івано-Франківська [8]).

Особливу увагу звертаємо на збагачення мовлення учня різними засобами, здобуття знань про екологію української мови, на попередження і подолання мовленнєвих недоліків, на розвиток мотивації в здобувачів освіти щодо вдосконалення власного мовлення. Наші учні та студенти є активними пропагаторами екології української мови. Наводимо приклад есе, авторкою якого є учениця 9 класу Католицького лицейу святого Василя Великого м. Івано-Франківська С. Савчук – неодноразова призерка фінальних етапів міжнародних конкурсів з української мови імені Петра Яцика (учитель – В. Бабій) та з українознавства (учитель – Ю. Луцишин), юна студентка УОДу. Так цьогоріч, виконуючи завдання четвертого етапу ХХІV Міжнародного конкурсу з української мови, розмірковуючи над тим, чи можуть сучасні медіа бути причиною того, що людина стає самозакоханою та байдужою, конкурсантка з-поміж іншого наголосила на націє- та державотворчому характері української мови, підкреслила важливість діяльності українських письменників, патріотів-дисидентів як оборонців української мови, актуалізувала проблему екології української мови (мови сучасних українських медіа), увиразнила її як таку, що потребує нагального розв'язання. Наводимо текст есе:

«Я вважаю, що сучасні медіа не можуть бути причиною того, що людина стає самозакоханою та байдужою. Початкове призначення інформаційних технологій – полегшити суспільству життя, зробити його комфортнішим та простішим. Справді, медіа формують наші погляди, бачення світу, безпосередньо впливають на внутрішній духовний світ і свідомість людини.

Щодня, піддаючись інформаційному впливу ЗМІ, скролячи соціальні мережі, ми заглиблюємося у віртуальний світ, подекуди відкидаючи реальність. Проте аж ніяк не варто звинувачувати в цьому медіапростір. Не він робить людину самозакоханою та байдужою, а сама людина. Сьогодні за умов кривавої російсько-української війни можемо спостерігати, як соціальні медіа здатні сформуванати нашу громадянську позицію. Гортаючи стрічку інстаграму, фейсбуку, надзвичайно часто читаємо інформацію про збори коштів на допомогу Збройним силам, прохання про підписання різноманітних петицій, повідомлення про потребу в гуманітарній допомозі тощо. І це, вочевидь, найбільший доказ того, що українська нація не байдужа і ніколи такою не стане. Зараз навіть підлітки, що не можуть допомогти військовикам матеріально, максимально сприяють перемозі, збирають підписи на петиціях, та, до слова, дуже вдало протистоять ворогові в інформаційній війні і так званих «ІПСО» — інформаційно-психологічних спецопераціях.

Медіа для нас стає не тільки засобом зв'язку, а й цілим новим світом. Подумаймо ж, як інформаційні технології свого часу спростили б життя нашим батькам. Уявімо те, якби в українських письменників-класиків з'явився доступ до мережі «Інтернет». Мабуть, Іван Франко, Василь Стус стали нобеліантами. А письменники-шістдесятники набагато швидше пробудили українство від радянського сну. І моєму землякові Олексі Гірникові не потрібно було б спалювати себе на Чернечій горі 1978 року, а достатньо було б поширити листівки з протестом проти русифікації української мови в соцмережах. І, мабуть, сьогодні на Донеччині не звучали сепаратистські мотиви, якби свого часу полум'яне слово на захист української мови видатного українця Олексі Тихого, поета, мовознавця, члена Української гелсінської групи, учителя, вільно

поширювалося Україною.

Можливо, це допомогло б українцям уникнути помилок, активніше формуватися як нація, розплющити очі на сусіда-тирана.

Соціальні медіа – це те, без чого не мислиться сучасне життя українців, шкільного юнацтва зокрема. Прокидаючись уранці, ми одразу шукаємо інформацію на сайтах найпопулярніших новинних інтернет-сервісів (Укр.нет, «Блискавка» та ін.), щоб довідатися, яка ситуація на фронті, заглядаємо до інстаграму, фейсбуку, де повідомляють, куди приносити віск для виготовлення окопних свічок чи одяг для тих, хто, покинувши рідну оселю, опинився в нашому краї, заглядаємо в місцеві медіа, де інформують, кого, коли й де зустрічатимуть на щиті, заходимо на сторінки релігійних спільнот, щоб молитовно підтримати воїнів, які поранені, чи захисників, які тримають оборону в окопах чи йдуть на завдання, заглядаємо на сторінки нашої школи в соціальних мережах, де щотижня інформують про благодійні акції, про збір коштів для ЗСУ, придбання дронів, допомогу літнім людям, усіх, хто потребує допомоги ближнього та милосердя. І ми, покоління українських учнів, яким випало дорослішати за умов війни, відповідно реагуємо на інформацію, яку читаємо в соціальних медіа: волонтеримо, допомагаємо, підтримуємо, молимося. Часу на самозакоханість просто немає. Як і потреби. Бо війна. І так чинять, я впевнена, усі школярі, у яких б'ється українське серце.

Соціальні медіа – явище неоднозначне, суперечливе, до кінця не вивчене (є багато думок щодо видів соціальних медіа, їхнього впливу на споживачів тощо). Це об'єкт вивчення науковців (мовознавців, педагогів, психологів, політологів, лікарів, соціологів тощо). Нещодавно, працюючи над мініпроектом «Мовний аспект мобільних соціальних медіа», дійшла висновку, що загалом регіональні соціальні медіа не несуть моєму поколінню відвертої загрози нарцисизму, байдужості. Як мовний еколог я побачила іншу проблему – мова дописів у соціальних мережах заростає бур'яном, який треба полоти дуже ретельно. Тож потрібно не бути байдужим і до мовних проблем, прагнути українізувати мовлення соціальних медіа і в такий спосіб дбати про українську мову».

Висновки

Проблема української мови сьогодні, як ніколи, набуває статусу державної ваги: задля її збереження й розвитку необхідні національна стратегія мовного розвитку, посилення ролі й значення української мови як вагомого чинника поступу науки, освіти, культури, техніки; підвищення ціннісно-мотиваційного статусу української мови, формування здобувача освіти як національно-мовної особистості, що передбачає, окрім іншого, активну мовноекологічну діяльність.